

KERIMA FILAN
FILOZOFSKI FAKULTET SARAJEVO

BOSANSKI TURCIZMI I NJIHOVI NEPODUDARNI LEKSIČKI PAROVI U TURSKOM¹

U ovome radu promatra se leksika turskog porijekla u vokabularu savremenoga bosanskog jezika. Analiziraju se turcizmi koji su zastupljeni u romanu *Tvrđava* Meše Selimovića. Primjenjuje se metod upoređivanja te leksike s njihovim semantičkim ekvivalentima u prevodu *Tvrđave* na turski jezik. Cilj je utvrditi šta biva s turcizmima u procesu koji se odvija između izvornog teksta (na bosanskom) i odredišnog teksta (na turskom).

Uočava se da ima primjera turcizama koji u turskom prevodu *Tvrđave* značenjski ekvivalent ne dobivaju u svome leksičkom paru već u nekoj drugoj riječi, na primjer *duhan* ~ *tütün*, *hajduk* ~ *eşkiya* i *asi*, *mahrama* ~ *mendil*, *pazar* (= *zarada*) ~ *kazanç*. U ovome radu obrađuju se takvi primjeri. Upoređuje se njihovo značenje u tekstu romana s tumačenjem koje daje rječnik turcizama u bosanskom (srpskom, hrvatskom) jeziku, a potom s tumačenjima njihovih leksičkih parova u rječnicima savremenoga turskog jezika i turskog jezika osmanskog doba.

Analiza pokazuje da se jedan broj leksičkih parova ne podudara zbog toga što je u turskom jeziku došlo do sužavanja semantičkog polja date riječi dok je bosanski turcizam upotrijebljen u onome značenju koje je riječ imala u osmanskome. Kod nekih je primjera razlog to što je riječ zadobila preneseno značenje, dok je kod drugih došlo do širenja semantičkog polja. Takvi su primjeri pokazatelji potpunog integrisanja jednog dijela turcizama u bosanski jezik te su u romanu upotrijebljeni u značenju u kojem se njihov leksički par ne pojavljuje u turskom jeziku.

Pokazuje se da su nepodudarni leksički parovi u bosanskom i turskom rezultat različitih lingvističkih i ekstralingvističkih okolnosti u kojima su se dva jezika razvijala nakon prestanka njihovog izravnog kontakta.

Ključne riječi: bosanski jezik, turcizmi, turski jezik, leksički ekvivalenti, semantički ekvivalenti.

---

¹ Ovaj rad odlomak je iz opširnije studije pod istim radnim naslovom. U studiji su zastupljene sve vrste riječi a obuhvaćeno je nekoliko romana prevedenih s bosanskog i/ili srpskohrvatskog jezika na turski.

Uvod

Činilac neposrednog kontakta turskog jezika s bosanskim i drugim balkanskim jezicima bilo je Osmansko carstvo. U toj velikoj državnoj zajednici različitih naroda turski je bio jezik vojske i državne administracije i time je za širi sloj stanovništva imao status vodećeg jezika, dok je u ukupnom životu Carstva tu poziciju dijelio s arapskim i perzijskim jezikom. U toj ulozi turski je bio otvoren prema utjecajima arapskog i perzijskog jezika koji su se odvijali na više jezičkih nivoa.

U krajevima pod osmanskom upravom lokalni jezici su se održavali u svakodnevnoj komunikaciji. U kontinuiranom kontaktu kroz višestoljetne socijalne, ekonomske i kulturne procese odvijao se utjecaj osmansko-turskog na lokalne jezike ponajviše se ostvarujući na leksičkom nivou ulaskom turske leksike u domaće jezike. Taj se kompleksni fenomen nastoji sagledavati i objašnjavati istraživanjem leksičkih jedinica, kao i drugih jezičkih elemenata osmansko-turskog koji su danas prisutni u lokalnim jezicima. Cilj tih istraživanja je utvrditi tipične oblike tog jezičkog posuđivanja i njegove karakteristike.

Izvor i metod: turcizmi u bosanskom – „turcizmi” u turskom

U ovome radu govorit ćemo o turskoj leksici u vokabularu savremenoga bosanskog jezika tako što ćemo promatrati njeno prisustvo u romanu *Tvrđava* Meše Selimovića.

Leksika se u jedan jezik prima iz druge kulturne sfere prevashodno da bi se imenovali novi pojmovi naporedo s uzimanjem novih predmeta i ideja za koje ne postoje ili se ne mogu naći odgovarajući domaći izrazi. Stoga je glavni razlog leksičkog posuđivanja značenje riječi. Primljena leksika prilagođava se drugom jezičkom sistemu na fonološkom, ortografskom, ortoepskom, morfološkom i semantičkom nivou. Od stepena prilagođenosti zavise njeno mjesto i vrijednost u novom jezičkom sistemu. Pri tome leksika koja se integriše u sistem jezika primaoca nadalje podliježe unutarjezičkim zakonitostima tog jezika.

U bosanskom jeziku brojni su turcizmi koji su stekli vrijednost općeprihvaćene leksike izgubivši markiranost po porijeklu, dok su drugi, pod utjecajem socijalnih i kulturnih promjena, tokom vremena postajali historizmi, arhaizmi, lokalizmi.

Književni tekst koji smo izabrali za korpus historijski je roman. U takvom tekstu ima dosta riječi osmansko-turskog porijekla koje su u prošlim stoljećima postale dio vokabulara bosanskog jezika. Imajući na umu da je svrha književnog teksta da komunicira s čitaocima i da im

prenese književnu poruku, u *Tvrđavi* ne očekujemo neselektivno aktualizirane turcizme. Ipak, budući da roman govori o prošlim vremenima, sasvim je sigurno da će biti zastupljeni i neki turcizmi koji nisu bliski široj čitalačkoj publici. Ta okolnost, kao što je poznato, prevazilazi se "rječnikom manje poznatih riječi" koji se objavi uz književni tekst.

Nas će zanimati semantički odnos između turcizama koje nalazimo u *Tvrđavi* i njihovih leksičkih ekvivalenata u prevodu tog romana na turski jezik. Dakle, zanimat će nas šta biva s turcizmima u procesu koji se odvija između izvornog teksta (na bosanskom) i odredišnog teksta (na turskom). Cilj nam je utvrditi kojim su izrazima prevedeni turcizmi iz izvornika romana *Tvrđava* u njegovu tursku verziju.

S obzirom na temu romana jasno je da u njemu ima turcizama koji su danas izvan upotrebe kao historizmi, arhaizmi, regionalizmi. Tu su vrijednost zadobili mijenjanjem uvjeta života i potiskivanjem realija koje su označavali. Jedan dio te leksike je iz istoga razloga u savremenom turskom jeziku potisnut u pasivni jezički vokabular. Kao što se može pretpostaviti, za taj leksički sloj korišteni su isti izrazi u obje verzije romana *Tvrđava*, u izvorniku i u prevodu na turskom jeziku. Pokazat ćemo te primjere ne diskutirajući njihovu različitost na fonetskom i morfološkom nivou; naša je pažnja usmjerena na semantiku:

aga – ağa, ajan – ayan, bajraktar – bayraktar, defterdar – defterdar, dizdar – dizdar, dželat – cellât, đugum – güğüm, haznadar – haznedar, kadiefendija – kadı efendi, kadija – kadı, medresa – medrese, muderis – müderris, mula – molla, muselim – müselleme, paša – paşa, sultan – sultan, sejmieni – seymenler, serdar – serdar, telal – tellal, valija – vali, vezir – vezir, zindan – zindan.

Jednak izraz u oba jezika ima i leksika koja pripada religijskom registru:

derviš – derviş, džemat – cemaat, efendija – efendi, hafiz – hafız, muftija – müftü, mujezin – müezzin, šejtan – şeytan, tabut – tabut, ulema – ulema.

Zanimanja i zanati označeni su istom osmansko-turskom leksemom i u bosanskom i u turskom jeziku:

bakalin – bakkal, bazrđan – bezirgân, bezistan – bedesten, berber – berber, esnaf – esnaf, hamal – hamal, mejhanedžija – meyhaneci, papudžija – papuççu, šerbedžija – şerbetçi.

Naprijed smo već spomenuli da je velik broj osmansko-turskih riječi koje su se u bosanskom jeziku održale do savremenoga doba, no potrebno je podsjetiti da neke od njih danas imaju drukčiji status u uku-

pnom vokabularu u odnosu na onaj koji su imale u prošlosti. Riječ je o tome da su neki turcizmi postali stilski obilježene leksičke jedinice bosanskog vokabulara, dok su iste te riječi u savremenom turskom jeziku neutralne. Međutim, ti turcizmi koje danas nazivamo stilski markiranim, u vremenu o kojem roman govori bili su neutralne riječi bosanskog jezika. Navest ćemo primjere iz te grupe turcizama i pokazati da su u turskoj verziji romana *Tvrđava* dobili istovjetan izraz kao svoj prevodni ekvivalent.

anduz – andız, avlija – avlu, bašta – bahçe, čarape – çorap, čaršija – çarşı, čekmeđe – çekmece, čibuk – çubuk, ćifluci – çiftlikler, ćifuthana – çifithane, ćorav – kör, ćumez – kümes, dućan – dükkân, fenjer – fener, fildžan – fincan, hanuma – hanım, inat – inat, jastuk – yastık, kahva – kahve, kafana – kahvehane, kalaisano – kalaylı, kapak – kapak, koliba – kulübe, kuršum – kurşun, kutija – kutu, mangala – mangal, melem – merhem, mušterije – müşteriler, nanule – nalınlar, oklagija – oklava, papuče – pabuçlar, peksimit – peksimet, sahat-kula – saat kulesi, sanduk – sandık, sofrā – sofrā, sokak – sokak, zašećereno – şekerli.

Nakon prestanka njihovog izravnog kontakta bosanski i turski su se razvijali u različitim političkim, socijalnim i kulturnim okolnostima. Značajan dio leksike koja je svojedobno bila „zajednička” imao je različitu sudbinu u dva jezika zbog različite prirode novih procesa. Stoga našu pažnju zaokupljaju oni turcizmi u romanu *Tvrđava* koji su u turskom prevodu kao svoj semantički ekvivalent dobili neki drukčiji, „novi” izraz. Rad ćemo ograničiti na izabrane primjere iz kategorije imenica nastojeći da istražimo razloge semantičkog udaljavanja riječi u savremenom bosanskom i turskom jeziku od predloška u osmansko-turskom. Oslonac će nam predstavljati rječnici, to jest ono šta neki rječnik pripisuje određenoj riječi.

Nepodudarni parovi: turcizmi u bosanskom i njihovi leksički parovi u savremenom turskom

Riječ koja se iz jednoga jezika primi u neki drugi prolazi proces adaptacije koja se najprije odvija na semantičkom planu tako što primljena riječ unosi u jezik-primalac ono značenje zbog kojega i jeste preuzeta a gubi svoja druga značenja koja u novom jeziku nisu aktuelna. Sigurno je da su u uvjetima u kojima se odvijao kontakt između turskog i bosanskog (kao i drugih balkanskih jezika) riječi iz osmansko-turskog unosile u lokalne jezike i više od samo jednoga značenja. Za to je postojao niz ekstralingvističkih razloga, ali i onih čisto lingvističke prirode. Od lingvističkih razloga dovoljno je spomenuti da mnoge riječi koje se

odnose na predmete i pojave iz svakodnevnog života nisu posjedovale semantičku specijalizaciju već je njihovo semantičko polje bilo dosta široko. Ulazeći u lokalne jezike unosile su sva, ili gotovo sva značenja koja su bila sadržana u njihovom semantičkom polju.

Uključivanjem u vokabular jezika primaoca, s jednim ili više od jednoga značenja, primljena turska riječ prolazila je proces primarne semantičke adaptacije. Upotreba u novom jezičkom sistemu izlagala ju je adaptiranju i na drugim jezičkim nivoima: fonološkom, morfološkom, ortoepskom, čime je postizala bolji stepen integrisanja. Kada se ima na umu da su turcizmi u bosanskom jeziku² zaživjeli u usmenoj komunikaciji, jasno je da se njihova adaptacija mogla odvijati naporedo u više različitih smjerova.

Adaptirane posuđenice ponašaju se u jeziku primaocu kao svaka druga domaća riječ, što znači da se mogu mijenjati na planu izraza, na planu sadržaja kao i s obzirom na svoju funkciju u tom jeziku, i to su sekundarne promjene.³ Što se tiče semantičkih promjena kod primljenih leksema, te su najčešće u ekstenziji (engl. Changes in Semantic Extension). Budući da se riječi uzimaju iz jednoga jezika u drugi radi nekoga svog značenja a ne radi svih, najčešća semantička promjena kod posuđenica je suženje značenja (engl. Restriction of Meaning). U suprotnom smjeru od ove odvija se semantička promjena proširenja značenja (engl. Expansion of Meaning). Kao proces sekundarne semantičke adaptacije, proširenje značenja „uvjetovano je dužom upotrebom posuđenice u jeziku primaocu”.⁴ Takva semantička promjena može se razviti onda kada je primljena leksema posve integrisana u sistem jezika primaoca i potpuno se slobodno upotrebljava u tom jeziku „kao svaka domaća riječ”.⁵

Vrijeme upotrebe primljenih riječi koje mi ispitujemo mjeri se vijekovima. Izdvojili smo jedan broj primjera koji ilustriraju različite vrste promjena na semantici posuđene riječi.

---

² Budući da analizu radimo na jednom konkretnom korpusu, jezik korpusa nazivamo bosanskim. Svuda gdje budemo smatrali potrebnim, kazat ćemo da govorimo o srpskohrvatskom, srpskom ili hrvatskom jeziku.

³ Filipović, 56–57.

⁴ Filipović, 65–66.

⁵ Filipović, 169.

baksuzluk

U rečenici *Vidje li ti moga baksuzluka!* (369)⁶ imenicom *baksuzluk* nazvana je jedna nemila životna okolnost. Prema rječniku turcizama *baksuzluk* ima upravo to značenje: *nesreća, nevolja, nezgoda*.⁷

Imenica *baht*, koja stoji u tvorbenoj osnovi ovoga turcizma, u savremenom turskom jeziku tumači se značenjem: *sudbina koja je pojedincu ili zajednici ljudi zacrtana Božijom voljom te je neizbježna i nepromjenjiva*. Ovim se opširnim opisom objašnjava značenje koje je imenica ponijela iz osmanskog jezika: *sudbina, određenje*.⁸

Imenica *baht* postoji u bosanskom u izrazima *bahtli, bahtlija i bahtijar*, i svi znače *srećan (čovjek)*. Još je veći broj turcizama s tom imenicom u osnovi koji imaju negativno značenje zbog sufiksa *-suz* u svome sastavu. Takvi su: *baksuz, bahsuz, baksuzan, baksuzluk, bahsuzluk, baksuznik*. Neki od ovih turcizama prisutni su u srpskom jeziku te u hrvatskom u neformalnom obraćanju.⁹ Raširena upotreba u govornom jeziku razlog je promjeni fonetske slike imenice *baht* u oblik *bak-* i nešto rjeđe u *bah-*, a s tim je zasigurno povezana i promjena na semantičkom planu.

Naime, ono što u pogledu značenja udaljava bosanski *baksuzluk* i turski *bahtsızlık* jest to što se u primljenoj leksemi izgubila religijska konotacija sudbine, određenja te se ona upotrebljava kao oznaka za *nesreću, nevolju, nezgodu* općenito i kada govorno lice tu okolnost ne pripisuje sudbini. Tako je *baksuzluk* upotrijebljen u *Tvrđavi* u naprijed navedenoj rečenici. Imenicu *baht*, pa tako sve riječi kojima je ova u tvorbenoj osnovi u savremenom turskom jeziku izrazito karakterizira sema „određenje”. To je razlog što ona nije postala turski paralelni izraz bosanskom *baksuzluku* već je tu ulogu preuzela imenica *talih* u obliku *talihsiz* i u sintagmi *talihsiz başım* (477). Značenje joj je *onaj koji nema sreće*.¹⁰

duhan

Duhan je kao turcizma poznat u dva značenja: (1) *dim, para* i (2) *biljka duhan*. Oba ta značenja je riječ *duhan* imala u osmanskome jeziku, a prenijela ih je iz izvornog arapskog.¹¹ U savremenom turskom *duhan*

⁶ Brojem u zagradi označavamo stranicu na kojoj navedeni primjer prolazi prema izdanju knjige pokazanom u Izvorima.

⁷ Škaljić, 117.

⁸ Up. *Türkçe Sözlük*, 184; Sâmi, 281.

⁹ Up. Škaljić, 112 i 117; Lalević, 9; Šarić i Wittschen, 277–278.

¹⁰ V. *Türkçe Sözlük*, 1895.

¹¹ Škaljić, 226; Sâmi, 603; Muftić, I/989.

je izvan upotrebe.¹² U prvom od navedenih značenja njeno je mjesto zauzela imenica *duman*, a u drugome imenica *tütün*.¹³ To je razlog što je u narednim primjerima u turskom prevodu *Tvrđave tütün* (77, 394) semantički par bosanskog turcizma *duhan*:

Vidiš, u ratu, jedan komordžija je izgubio duhan za vojsku (64).

Čuo sam da ima dobrog duhana, tražio sam da mi proda (304).

Spomenimo da je u bosanskom, srpskom te u hrvatskom u neformalnom obraćanju glagol *duhaniti* sinonim s *pušiti* a imenica *duhandžija* sinonim je s *pušač*.¹⁴

ergela

Perzijska riječ *hargele/hargala* u turskom je prisutna u dva oblika: *hergele* i *hargele*.¹⁵ Preuzeta u bosanski jezik, riječ je izgubila početni konsonant /h/ i stekla obilježje imenice ženskog roda.¹⁶

U rečenici:

Na Glasincu, gdje je držao ergelu konja, ubili su ga hajduci Bećira Toske (20).

ergela označava *stado konja*, a to je jedno od njena dva značenja koja navodi Škaljić. Drugo je *uzgajalište za jahače ili nosače konje*.¹⁷ Rječnik savremenoga turskog jezika, kao i rječnici osmanskog jezika, obavješta-

¹² Spomenut ćemo da rječnik *Örnekeriyle Türkçe Sözlük* (727) bilježi riječ *duhan* u istim značenjima koja smo gore naveli, a oprimjerena je jednim stihom iz antologije usmene književnosti.

¹³ Up. *Türkçe Sözlük*, 575 i 2022. Potrebno je spomenuti da je imenica *tütün* u narodnom govoru (*hlk.*) zadržala značenje *dim* koje je imala i u osmanskome jeziku (up. *Türkçe Sözlük*, 2022; Sâmi, 448). Zapravo, prema etimološkom rječniku, *tütün* imao osnovno značenje *dim* koje se vremenom promijenilo u *duhan* sa širenjem upotrebe te biljke. V. <http://www.nisanyansozluk.com/?k=t%C3%BCt%C3%BCn&x=21&y=10> Nadalje, prema etimološkom rječniku *duman* je turska riječ u značenju *magla* (*sis*) koja je vremenom zadočila i značenje *dim*. V. <http://www.nisanyansozluk.com/?k=duman&x=15&y=8> (Pristupljeno 7. 3. 2016.) Kod nas je poznat i turcizam *duman* za *dim*, *maglu*, *prašinu* (Škaljić, 227).

¹⁴ V. Lalević, 161; Šarić i Wittschen, 395.

¹⁵ Prvi od dva navedena oblika Sâmi (578) označava kao onaj koji se koristi u govornome jeziku. Meninski je zapisao *har-gele* i naznačio da se u govornome jeziku koristi oblik *hergele*. V. Tulum, 884. Prema etimološkom rječniku turskog jezika, *hergele* je perzijska složenica od *har* (*magarac*) i *gala* (*stado*). V. <http://www.nisanyansozluk.com/?k=hergele&x=18&y=15> (Pristupljeno, 15. 3. 2016.). U savremenome perzijskom jeziku *har* je *magarac* i *galle* je *stado*, *krdo* (Миллер, 189 i 427; Moker i Haverić, 401 i 919).

¹⁶ Još neke primjere iz turskog primljenih imenica koje se finalni vokal /e/ izmijenile u /a/ v. Vajzović, 139.

¹⁷ Škaljić bilježi oblik *ergela* (270) i ne tumačeći značenje upućuje na *hergela* (328). Lalević navodi *ergela* kao sinonim za *buljuk*, *skup* (168).

vaju nas da *hergele* označava *stado konja ili magaradi koji nisu uzgojeni za jahanje i nošenje*.¹⁸ Premda navedena tumačenja ukazuju na određenu razliku u značenju ove riječi u bosanskom i turskom jeziku, primljena riječ nije (suviše) udaljena od svoga predloška. Značenje po kojem se stvarno razlikuju bosanska riječ *ergela* i turska *hergele* jest u tome što *hergele* ima i pejorativno značenje *neodgojena osoba* o čemu nas obavještavaju svi turski rječnici, i onaj savremenoga jezika i oni osmanskog jezika. Zbog te obilježnosti semom „negativan” (*neuzgojen, neodgojen*) *hergele* bi na ovome mjestu u turskom prevodu moglo imati otuđujućii učinak. U svakom slučaju, prevodilac se opredijelio za drugu riječ koju je imao na raspolaganju u savremenom turskom, a to je *hara* (21) u značenju *uzgajalište za konje*.¹⁹ Ta riječ obuhvaća i značenja *mjesta gdje se drži ergela konja* koje donosi bosanska rečenica.

hajduk

Turcizam *hajduk* u savremenom bosanskom jeziku ima ekspresivno značenje, međutim upotrijebljen u književnom tekstu koji je tematski smješten u prošlost on ima vrijednost kao i svaka druga riječ onovremenoga „standardnog” vokabulara. *Hajduk* nosi značenje *drumski razbojnik, lopov, odmetnik od vlasti*.²⁰

U osmanskome jeziku imenica *haydûd* označavala je *drumskog razbojnika, otimača, kradljivca*.²¹

Rječnik savremenoga turskog jezika donosi riječ *haydut* i daje ova dva tumačenja njenoga značenja: (1) *razbojnik (eşkiya)*, (2) *razbojnik u oružanoj pljački (silahlı soygun yapan kimse)*. Dakle, s jezičkog stajališta turska riječ *haydut* ekvivalent je bosanskom turcizmu *hajduk*. Međutim, upotrebna vrijednost imenica *haydut* i *eşkiya* u savremenom turskom jeziku ne ukazuje na njihovu istoznačnost. To se ogleda i u činjenici da se kao drugo značenje turske imenice *haydut* navodi *nestašno ali simptačno dijete (yaramaz, sevimli çocuk)* uz naznaku da ta upotreba pripada nefor-

¹⁸ *Türkçe Sözlük*, 879; Sāmī, 578; Parlâtir, 619.

¹⁹ *Türkçe Sözlük*, 845. *Hara* je posuđenica iz francuskog (*haras – uzgajalište za konje*). Ovu riječ daje i Parlâtir (579) ne pokazujući da j iz francuskog. V. i etimološki rječnik turskog jezika <http://www.nisanyansozluk.com/?k=hara&x=9&y=13> (Pristupljeno 15. 3. 2016.).

²⁰ Škaljić, 300.

²¹ Parlâtir, 604, Kanar, 502, Devellioğlu, 347. Prema etimološkom rječniku turskog jezika, riječ *haydut* je u turski primljena iz mađarskog, no nije pouzdano poznat njen korijen. Prema jednom od navedenih tumačenja ta je riječ u mađarskom uobličena iz arapskog korijena *haydûda* u značenju *skretanje s ispravnoga puta*. V. <http://www.nisanyansozluk.com/?k=haydut&x=20&y=11> (Pristupljeno 7. 3. 2016.).

malnom govoru u izrazima poput *haydut gibi* (kao [mali] razbojnik). Ovo širenje semantičkog polja imenice *haydut* u turskom jeziku mogao bi biti razlog (ili jedan od razloga) da se izbjegava njena upotreba u neutralnom značenju koje ima *hajduk* na navedenom mjestu u *Tvrđavi*. To je značenje uspješno preslikano imenicom *eşkiya* (137).

U rječniku turcizama je za imenicu *hajduk* zapisano i značenje *odmetnik od vlasti*, kao što smo gore naveli. Dakle, u bosanskom jeziku *hajduk* označava i *pobunjenika*, što znači da se značenje riječi proširilo uključivanjem nekih socioloških elemenata u njeno semantičko polje.²²

Evo teksta iz romana *Tvrđava* u kojem se riječ *hajduk* razumijeva upravo u značenju *buntovnik*:

Onda se sjetila Osmana Vuka i počela da se divi: „Izgleda kao hajduk. Samo je on to mogao učiniti” (239).

Sa stanovišta govornog lica *hajduk* u ovome tekstu ima afirmativnu konotaciju, obilježen je semom „društveno pozitivan”, a to može biti *buntovnik, onaj koji ima hrabrosti suprotstaviti se*, dok je potpuno potisnuto negativno značenje *razbojnik*. To je razlog što je u turskom prevodu izražen imenicom *asi* (306) u značenju upravo *buntovnik*. S obzirom na navedeno zaključujemo da je turcizam *hajduk* u južnoslavenskim jezicima povećao broj značenja u odnosu na obrazac u osmanskom jeziku.

hamajlija

Osnovni oblik imenice *hamajlija* je arapska riječ *hamā'il*, što je množina imenice *hamīle*. Njeno značenje u osmanskom je kao i u arapskom jeziku: *remenje o kojem visi sablja*. Pored toga, *hamā'il* u osmanskom ima i značenje : *nüşa, tilsım*. *Tilsım* je ono što ima nadnaravnu moć.²³ *Nüşa* je još jedna arapska riječ za koju rječnik osmanskog jezika navodi značenja (1) *prepis*, to jest *primjerak napisanoga teksta istovjetan sa svojim originalom*; (2) *prepisana molitva koja se nosi uza se s vjerom da štiti od bolesti ili kakve nezgode*, to jest *zapis, amulet, recept*. Oba ta značenja *nusha* ima i u arapskom jeziku.²⁴

²² Škaljić (300) navodi da *hajduk* kod Južnih Slovena znači i *borac protiv turske vlasti za oslobođenje naroda*. U Šarić i Wittschen se za natuknicu *buntovnik* (56) kaže da je njen sinonim *hajduk* u značenju *odmetnik od turske vlasti*. Uz riječ *hajduk* (130) u istom rječniku stoji odrednica da je historizam. Lalević za srpskohrvatski navodi da je *hajduk* sinonim riječi *begunac* (17).

²³ V. Muftić, I/760; Sāmī, 558.

²⁴ Up. Sāmī, 1458. Muftić, II/3471.

U savremenom turskom jeziku imenica *nüsha* zadržala je svoje značenje *istovjetan primjerak teksta*,²⁵ dok se značenje *čudotvornog zapisa* prenijelo na imenicu *muska* koja je, zapravo, adaptirani oblik te iste imenice (*nüsha*). Dakle, ova arapska riječ integrisana je u turski jezik u fonetskoj slici *nüsha* i u značenjima koja ima u arapskom jeziku. Njena, zasigurno raširena, upotreba u značenju *čudotvornog zapisa* odvela je riječ u sekundarnu adaptaciju na fonetskom planu koju danas vidimo kao promjene /n/ > /m/ i /h/ > /k/.

Analiza objašnjava zašto je turska riječ *muska* (109) prevodni ekvivalent bosanskog turcizma *hamajlija* u rečenici:

Sačuvaće je u srcu kao hamajliju, u sjećanju kao lijek, u savjesti kao opravdanje (89).

Oblik *muska* nije poznat u bosanskom jeziku, dok je *hamajlija* kao posuđenica iz turskog poznata kako u bosanskom tako i u drugim južnoslavenskim jezicima u značenju *čudotvorni zapis*.²⁶

Što se tiče izmijenjene fonetske slike imenice *hamaylı* u odnosu na izvorni arapski oblik *hamā'il*, ona je rezultat fonološke adaptacije u govornom turskom jeziku osmanskog doba. Tako Redhouse daje oblik *hamaylı* i tumačenje *amulet*, dok za riječ *hamā'il* navodi da se ne koristi u govornom jeziku i upućuje na oblik *hamaylı*.²⁷ Očito je, prema tome, da je u bosanski jezik ova imenica primljena iz osmanskog u obliku koji je već bila poprimila u govornom jeziku, *hamaylı*, i u značenju *zapis*. Njen bosanski oblik *hamajlija* rezultat je adaptacije na morfološkom planu koja se ogleda u primanju bosanske vezane morfeme *-(i)ja* za potrebe roda i deklinacije, kao što je slučaj s mnogim turskim imenicama koje se završavaju na vokal /i/.²⁸

Rječnik savremenoga turskog jezika bilježi imenicu *hamaylı* u oba značenja koja ta riječ ima u osmanskome, no ne navodi se nijedan primjer koji bi svjedočio upotrebu,²⁹ što ukazuje na njenu slabu prisutnost u savremenom jeziku. Stoga je vjerovatno da bi uvođenje te imenice u prevodu romana *Tvrđava* otežalo neposrednu komunikaciju savremenoga turskog čitaoca s književnim tekstom.

²⁵ *Türkçe Sözlük*, 1485.

²⁶ V. Peco, 26 (*amajlija*) i 104; Šarić i Wittschen, 539; Lalević, 61 i 881.

²⁷ Redhouse, 442–443.

²⁸ Više primjera v. u Vajzović, 140.

²⁹ *Türkçe Sözlük*, 839.

Drukčiji je slučaj s ovom imenicom u rečenici:

Tako su pozajmljeni dukati postali čudotvorna hamajlija koja ga čuva od zle kobi (249).

Ovdje *hamajlija* ne imenuje konkretan predmet koji ima značenje čudotvornog zapisa, već se „pozajmljenim dukatima” pripisuje ta moć zbog nekih odnosa koji vladaju između osoba uključenih u čin pozajmljivanja novca. Na ovome je mjestu prevodilac vješto uveo imenicu *hamaylı* (321), očito koristeći mogućnost savremenoga turskog jezika da ta imenica postoji kao sinonimni par imenice *muska*.

komšiluk

Komšiluk je u bosanskom jeziku sinonim s domaćom imenicom *susjedstvo* u oba njena značenja: i onda kada označava apstraktan pojam i onda kada ima značenje zbirne imenice (*susjedi*).³⁰

U savremenom turskom jeziku *komşuluk* ima apstraktno značenje: (1) *komşu olma durumu* (*susjedstvo*), (2) *komşularla olan ilişki* (*odnos sa susjedima*),³¹ ali ne označava osobe iz susjedstva. To je razlog što je bosanski *komšiluk*, koji u obje rečenice što ih niže prenosimo označava *susjede*, na turski preveden imenicom *komşu* (*susjed*) u množini.

...a ispričao sam, već druge večeri, djevojci iz svog bivšeg komšiluka...(32)
– *eski komşularımızdan* (37),

Donio sam četiri mačke iz komšiluka (294) – *komşulardan dört kedi getirdim* (380).

Stječe se dojam da je kod turcizma *komšiluk* došlo do uključivanja dodatnih elemenata u značenjsko polje koji su širili kontekst njegove upotrebe a time i polje njegovoga značenja.³²

S obzirom na tvorbu (tvorbena osnova + sufiks *-lık*), kao i s obzirom na značenje, *komšiluk* pokazuje analogiju s nekim drugim turcizmima kao što su *kazandžiluk*, *aščiluk*, *ćurčiluk* koji imaju značenje *čaršija kazandžijā*, *čaršija aščijā*, *čaršija ćurčijā*, to jest dio čaršije u kojoj većina dućana pripada kazandžijama, aščijama, ćurčijama. Kako se turski sufiks *-lık* uključio u derivacioni sistem bosanskog jezika u obliku *-luk* i postao plodan u hibridnoj tvorbi (riječ neturskog porijekla + sufiks *-luk* turskog

³⁰ Škaljić navodi značenje *susjedstvo* (413).

³¹ *Türkçe Sözlük*, 1206.

³² Široku upotrebu turcizma *komšiluk* potvrđuju i Šarić i Wittschen, 453 i Lalević, 290.

porijekla),³³ moguće je da su tvorenice poput spomenutih *komšiluk*, *kazandžiluk*, *aščiluk*, *ćurčiluk* nastale u bosanskom jeziku, tim prije što su njihove tvorbene osnove također bile uključene u vokabular bosanskog jezika u kojem su, procesom morfološke adaptacije, primile domaću vezanu morfemu *-(i)ja* i zadobile oblik *komšija*, *kazandžija*,³⁴ *aščija*, *ćurčija*. Ovaj opis nudimo kao jednu mogućnost imajući na umu da je obično teško precizno opisati proširenje značenja kod posuđenica.

marama

Turcizam *marama* u savremenom turskom jeziku semantički ekvivalent ima u izrazu *başörtüsü*. Na dva mjesta na kojima je u romanu upotrijebljena *marama* označava lijepo izrađeni ženski rubac.³⁵ Evo tih rečenica:

Smiješeći se, ušao sam u bezistan, razmetljiv kao mlad bogataš, i zatražio da mi pokažu žensku maramu (91).

Pokazala mi je maramu koju joj je poklonila Mahmutova žena Paša, rađenu tankom iglom na svili, sa sitnim lančićima žutog i plavog cvijeća u sredini i na rubovima (307).

Prevodilac je dobro ocijenio da je ovdje riječ o ukrasnom predmetu ručne izrade, što ga je opredijelilo da odabere imenicu *mahrama* (119, 396) koja inače u savremenom turskom jeziku spada u arhaizme.³⁶ Ovu uspješnu prevodiočevu ocjenu potrebno je istaknuti zbog toga što u savremenom bosanskom jeziku turcizam *marama* ima standardnojezički status izgubivši, gotovo u potpunosti, markiranost po svome osmansko-turskom porijeklu te je njegov semantički par u savremenom turskom, kako smo već rekli *başörtüsü*.³⁷

³³ Takvi su primjeri *bezobrazluk*, *kukavičluk*, *lopovluk*, *majstorluk*, *nestašluk*, *privatluk*, *prostakluk*, *tvrdičluk*. Preuzeto iz Babić, 363.

³⁴ U osmanskom jeziku naš turcizam *komšija* imao je oblike *konşu* i *komşı* (Sâmi, 1117), dok su riječi *kazan* i *kazandžija* glasile *kazgan* i *kazgancı*. *Kazan* je oblik u govornom jeziku (Sâmi, 1069).

³⁵ Škaljić pod natuknicom *mahrama*, uz koju stoji i oblik *marama* (441), daje značenja: (1) *ubrus*, *ručnik*, *peškir*; (2) *bošča*, *rubac kojim ženske pokrivaju glavu*.

³⁶ *Türkçe Sözlük*, 1328.

³⁷ O turcizmu *marama* potrebno je kazati da on u bosanskom jeziku živi u dva oblika: *marama* i *mahrama*. Prvi je, kako smo već naveli, potpuno integrisan u sistem bosanskog jezika s vrlo slabim, gotovo nezamjetljivim obilježjima posuđenice. Drugi oblik, *mahrama* spada u arhaizme i označava različite vrste rubaca ručne izrade, od onih koji žene koriste za glavu do ručnika i salaveta. U bosanskom jeziku nije poznat oblik *makrama* koji je bio još jedna varijanta iste imenice u osmanskom jeziku. Rječnik savremenoga

Na trećem mjestu u *Tvrđavi*, međutim, riječ *marama* ima značenje *džepni rubac*:

...a lice mu pokrio svojom maramom (14).

To je značenje, uz naprijed spomenuto, *mahrama* imala u osmanjskom jeziku,³⁸ dok je ono u savremenom turskom posve izgubljeno. Stoga je u turskom prevodu bosanski turcizam *marama* u navedenom primjeru vjerno preslikan imenicom *mendil* (15).

papazjanija

Izraz *papazjanija* koji se, kako smo gore pokazali, oblikovao kroz proces fonološke i morfološke adaptacije turske konstrukcije *papas yahnisi*,³⁹ označava jednu vrstu hrane. Kako je taj turski izraz ograničen na jedno uže, specijalizirano područje (hrana), njegova bosanska varijanta je u pogledu semantike potpuno odgovarala turskom predlošku, što je Škaljić zapisao na navedenom mjestu.

Međutim, u bosanskom jeziku izraz *papazjanija* poprimio je i preneseno značenje – *nepriličnog i nerazumljivog govora*. Budući da rječnici osmanskog i turskog jezika ne bilježe to značenje izraza *papas yahnisi*, zaključujemo da se ovdje radi o proširenju značenja u pogledu njihovoga broja, pri čemu je novodobiveno značenje pejorativno. Semantička promjena pejorizacija moguća je kada je primljena riječ potpuno integrisana u sistem vokabulara jezika primaoca i kada ona ima potpuno slobodnu upotrebu.⁴⁰ Za pejorizaciju je karakteristično da u njenom razvoju ulogu igraju i neki socijalni faktori.

Zanimljivo je primijetiti da je pisac Meša Selimović u rečenici s izrazom *papazjanija* upotrijebio nekoliko pridjeva koji se inače koriste za hranu: *nadolmljen, začinjjen, sočan*. Evo tog teksta:

Ličilo je na nešto poznato. Gospode bože, pa to je arapski jezik, iskrivljen, unakažen, nadolmljen turskim, persijskim i grčkim riječima, začinjjen sočnim našim psovka. Šta on to radi? Slušao sam, zabazeknut tu nevjerovatnu papazjaniju, taj ničiji skitnički jezik (41).

Ovaj primjer zorno pokazuje kako je pisac brižno birao turcizme i dobro poznao njihova značenja. Pisac u ovome (kao i u drugim svojim

turskog jezika bilježi oblik *makrama* ali, ne daje značenje već upućuje na oblik *mahrama* (*Türkçe Sözlük*, 1333).

³⁸ Tako Parlatir za *mahramu* (997) navodi i značenje *cep mendili*.

³⁹ Škaljić (509) navodi još jedan oblik ovoga izraza: *papazjahija*.

⁴⁰ Filipović, 178.

djelima) pokazuje potpunu odgovornost prema jeziku kojim piše. Turcizmi u Selimovićevom tekstu imaju svoju funkciju. Stoga nije slučajnost da je osim izrazom *papazjanija* isti pojam imenovao i *skitničkim jezikom*, čime je za čitaoca potpuno otklonio nejasnoću u vezi sa značenjem ovoga turcizma – on znači isto što u turskom jeziku *külhanbeyi ağzı*, to jest *külhanbeyine yakışır biçimde konuşma* (49).⁴¹

pazar

U rečenici:

A kada budeš dobro raspoložen, kad pazar bude obilan... (90).

turcizam *pazar* znači *zaradu*, *dobit od trgovačkog prometa*, a to je jedno od turgovih značenja koja Škaljić navodi ovako:⁴²

pijaca: To značenje ova riječ ima i u savremenom turskom jeziku (*satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer*) i u osmanskome jeziku;

pijačni dan: to jest, dan kada prodavači iznose svoju robu na pazar radi prodaje;⁴³

kupoprodaja, trgovanje: ovo značenje (*alım satım, alışveriş*) imenica *pazar* ima kako u osmanskome tako i u savremenome turskom jeziku;

novac od trgovačkog prometa: to jest, ono što se zaradi. Kao ovjeru ovoga značenja za imenicu *pazar* Škaljić navodi rečenicu iz dnevnih novina *Oslobođenje* objavljenih 27. novembra 1962.⁴⁴

Ovo posljednje značenje za imenicu *pazar* ne bilježe rječnici osmanskome jezika, kao što ga ne bilježi ni rječnik savremenoga turskome jezika, zbog čega ovaj turcizam svrstavamo u grupu onih s proširenim značenjem. Potpunim integrisanjem u jezik primalac u riječi *pazar* došlo je do ekstenzivnosti i time se udaljila od turskome obrazca. U naprijed navedenom primjeru u *Tvrđavi* njen semantički ekvivalent u savremenome turskom je imenica *kazanç* (111).

⁴¹ *Türkçe Sözlük*, 1281.

⁴² Škaljić, 512–513.

⁴³ U vezi s ovim značenjem zanimljivo je primijetiti da Sâmi kao poseban članak u svome rječniku daje imenicu *pazar* (263) u značenju „prvi dan u sedmici” koji je svojevremeno bio dan kada se iznosila roba na prodaju pa je i nazvan *pazar günü* – danom u kojem se održava kupoprodaja (*haftanın birinci günü ki vaktile bazar kurulmaga mahsûs bulunmuş olduğu-içün pazar günü*). U savremenome turskom jeziku *pazar günü* je *nedjelja*. Pridjev *pazarni* stoji u rječnicima Vuka Stefanovića Karadžića iz 1818. i 1852. V. Peco, 167.

⁴⁴ Škaljić, 512. Šarić i Wittschen (540) bilježi imenicu *pazar* u neformalnoj upotrebi u značenju *zarada*.

sećija

Turska imenica *seki*, koja je procesom transfonemizacije i transmorfemizacije u bosanskom jeziku zadobila oblik *sećija* u značenju *od tla uzdignuto sjedište u sobama napravljeno od dasaka* u rječniku savremenoga turskog jezika označena je kao narodni izraz (*hlk.*) s prvim značenjem *kamena klupa koja stoji ispred kuće*.⁴⁵ Sāmī i Parlatur navode da riječ *seki* u osmanskome označava općenito *uzdignuto mjesto*, pa tako i *uzdignuto mjesto namijenjeno za sjedenje*, dok Zenker ovima dodaje još i značenje koje ima *sećija* u bosanskom (*der erhölte Platz zu Sitzen (aus Erden in den Zelten, gemauert oder von Bretern in den Häusern)*). Redhouse *seki* tumači samo značenjem koje ima u savremenom turskom jeziku (*stone seat*).⁴⁶ Zaključili bismo da je imenica *seki* mogla u govornom jeziku u različitim smijerovima sužavati svoje dosta široko semantičko polje. U bosanskom jeziku ona je zasigurno pretežno upotrebljavana u suženom značenju – *uzdignuto mjesto za sjedenje*, kao što je upotrijebljena u *Tvrđavi* (292). U procesu sekundarne semantičke adaptacije zadobila je preciznije značenje kao ime konkretnoga denotata koji savremeni turski izražava leksemom *sedir* (378),⁴⁷ što čitamo i u prevodu *Tvrđave* na turski jezik.

Zaključak

Turcizmi iz kategorije imenica koje smo navodili u ovome radu primjeri su koji pokazuju razliku u značenju u odnosu na istu riječ u savremenom turskom jeziku. Vidjeli smo da značenja turcizama, koja imaju u romanu *Tvrđava*, odgovaraju tumačenjima koja se navode u rječniku *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. To je pokazatelj njihove pune integrisanosti u konceptualni sistem bosanskog jezika (*langue*). Neki od tih turcizama potisnuti su ili iščeznuli iz upotrebe u savremeno doba, međutim, njihovo prisustvo u *Tvrđavi* nije stvar piščeva specifičnog izraza već potrebe da se autentično predstavi vrijeme o kojem govori taj historijski roman. Značenje turcizama koji savremenom čitaocu nisu bliski protumačeni su u "rječniku manje poznatih riječi" u novijim izdanjima romana.

Leksika osmansko-turskog jezika, iz kojega je bosanski primao turcizme, raslojavala se u procesima kroz koje je prolazio turski jezik do savremenoga doba zadržavajući ili pak u nekoj mjeri mijenjajući svoje

⁴⁵ Up. Škaljić, 553; *Türkçe Sözlük*, 1723.

⁴⁶ Up. Sāmī, 730; Parlatur, 1477; Zenker, 514; Redhouse, 995.

⁴⁷ *Türkçe Sözlük*, 1720.

vrijednosti. Uz to, jedan dio te leksike neminovno je zastarjevao, a jedan dio je, iz lingvističkih ili ekstralingvističkih razloga, iščezao iz upotrebe.

Međusobno neovisni procesi u sistemima bosanskog i turskog jezika koji su se odvijali u različitim ekstra/lingvističkim okolnostima određivali su mjesto i vrijednosti svojevremeno zajedničke leksike u vlastitom vokabularu.

Onaj sloj turcizama koji su u bosanskom jezičkom sistemu zadobili status neutralne leksike izgubivši obilježje posuđene u turskom prevodu *Tvrđave* izraženi su svojim leksičkim parom. U ovu grupu ulaze i turcizmi koji pripadaju religijskom registru. U leksičkom i semantičkom paru pojavljuju se i turcizmi koji danas imaju obilježje historizama i arhaizama jer označavaju realije koje se odnose na prošla vremena. Većina tih riječi su i u turskom jeziku historizmi i arhaizmi.

Uočen je jedan broj turcizama koji u turskom prevodu romana *Tvrđava* nisu izraženi istom rječju. Jedan od razloga nepodudarnosti leksičkih parova u bosanskom i turskom je to što je kod nekih turcizama došlo do širenja semantičkog polje ili broja značenja. Takvi su primjeri imenica *baksuzluk*, *hajduk*, *komšiluk*, *pazar*.

S druge strane, neki turcizmi, kao *sećija*, imaju uže semantičko polje nego što je imao predložak u osmanskome, pa tako i njihov par u savremenom turskom jeziku. I turcizam *marama*, koji je danas neutralna riječ u bosanskom jeziku ima uže značenje nego predložak *mahrama* u osmanskome jeziku. Zato je *marama*, u značenju *džepnu rubac* u savremenom turskom prevodni ekvivalent dobila u imenici *mendil*. Nekada konotacije koje prate riječ nisu iste za savremene govornike bosanskog i turskog jezika. Turcizam *papazjanija* posve je izašao iz upotrebe u svome osnovnom značenju, ali živi u prenesenom koje je u turskom jeziku nepoznato. U turskom pak jeziku *haydut* i *hergele* imaju (i) prenesena značenja. Njihova upotreba na mjestima na kojima u izvornom tekstu stoje *hajduk* i *ergela* imala bi otuđujući efekat. Neke su lekseme, kao što je slučaj s *hamajlijom*, u turskom jeziku iz upotrebe potisnuli njihovi sinonimi. Upotrijebljene u različitim jezicima (bosanskom i turskom) ove riječi imaju različite učinke jer se referiraju na različite upotrebe. Konačno, turcizam *duhan* u savremenom turskom potpuno je izvan upotrebe.

Ovi primjeri turcizama u bosanskom jeziku dovoljni su da se vide barem neki oblici ponašanja elemenata koji se iz jednoga jezika prime u drugi. Najprije treba primijetiti da se radi o riječima koje su imale (neke i sada imaju) široku upotrebu u jezičkoj zajednici, što je najvažniji uvjet za njihovu integraciju u sistem jezika primaoca. Tada je moguće da one, kroz proces adaptacije, svoj oblik prilagode fonološkom i morfološkom sistemu jezika primaoca. Osim toga, one prilagođavaju i svoje značenje

prema potrebama jezičke zajednice. Te potrebe proizlaze iz konceptualnog sistema govornika. Unutar tog sistema uspostavljaju se semantičke strukture koje primljenu leksiku, kao i onu domaću, oblikuju u potpune jezičke / leksičke jedinice.

Na kraju je potrebno kazati i to da je ovoj analizi smijer dao prevodilac *Tvrđave* na turski jezik. Prevodilac je taj koji je, razumijevajući semantičko polje nekoga turcizma a potom njegovu funkciju u tekstu, birao onaj turski izraz koji će vjerno prenijeti sadržaj tog turcizma – ista ili pak neka druga riječ.

Izvori

- Meša Selimović (2014). *Tvrđava*. Connectum. Sarajevo.
Meša Selimović (2001). *Kale*. (Çev. Suat Engüllü). Ötüken Neşriyat Yayınevi. İstanbul.

Literatura

- Adamović, Milan (1969). "Tanıtma: Skaljić Abdullah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 289–291.
- Babić, Stjepan (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku*. Nakladni zavod Globus. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- Devellioğlu = Devellioğlu, Ferit (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 15. Baskı. Aydın Kitabevi Yayınları. Ankara.
- Filan, Kerima (2015). „Mehmed Bey Kapetanović Lyubuşak'ın derlediği Türk Atasözlerinin Dili Üzerine Bir İnceleme". *X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. 28 Eylül – 1 Ekim 2015. Ankara. 303–312.
- Filipović, Rudolf (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga. Zagreb.
- Hadžiefendić, Remzija (1984). „Turcizmi u funkciji imenovanja likova u 'Dervišu i smrti' i 'Na Drini ćuprija'". *Književni jezik*. 4: 199–217.
- Kanar, Mehmet (2003). *Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Derin Yayınları. İstanbul.
- Lalević, Miodrag S. (2004). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*. Nolit. Beograd.
- Миллер, Б. В. (1953). *Персидско-Русский Словарь*. Государственное Издательство Иностранных и Национальных Словарей. Москва.
- Moker, Mubina i Đenita Haverić (2010). *Perzijsko-bosanski rječnik*. Naučno istraživački institut „Ibn Sina”. Sarajevo.
- Muftić, Teufik (1973). *Arapsko-srpskohrvatski rječnik I–II*. Udruženje Ilmije u SR BiH. Sarajevo.
- Nişanyan, Sevan. *Türkçe Etimolojik Sözlük*. <http://www.nisanyansozluk.com/>

- Parlatır, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yargı Yayınevi. Ankara.
- Peco, Asim (2007). *Radovi o turcizmima*. Bosansko filološko društvo i Akademija nauka i umjetnosti BiH. Sarajevo.
- Redhouse, Sir James (1968). *Redhouse Yeni Türkçe–İngilizce Sözlük*. Redhouse Yayınevi. İstanbul.
- Šarić, Ljiljana – Wiebke Wittschen (2008). *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Naklada Jesenski i Turk.
- Sāmī = Şemseddin Sāmī (1317/1899–1900). *Kamûsi Türki*. Der-i Saadet.
- Škaljić, Abdulah (1985). *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*. Svjetlost. Sarajevo.
- Tulum, Mertol (2011). *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*. Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Turk, Marija (2013). *Jezičko kalkiranje u teoriji i praksi – Prilog lingvistici jezičnih dodira*. Hrvatska sveučilišna naklada. Filozofski fakultet u Rijeci. Zagreb.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. 10. Baskı. Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Vajzović, Hanka (1999). *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*. Institut za jezik u Sarajevu i Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo.
- Zenker, J. Th (1866). *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*. Leipzig.